

УДК 330.1:005.336.4

О. В. ЯРМАК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
та міжнародної економіки
Харківського інституту фінансів
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі
e-mail: econom_theory@ukr.net

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОСЛУГИ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Розкрито взаємопов'язані проблеми розвитку інтелектуальних послуг в умовах кризових явищ: спад ділової активності й актуалізація їх антикризової ролі. Визначено інституціональні пастки освітніх послуг. Обґрунтовано напрями інституціоналізації інтелектуальних послуг з метою підвищення ефективності реалізації їх капіталоутворюючої та інноваційоючої функцій.

Ключові слова: інтелектуальні послуги, антикризова роль інтелектуальних послуг, інституціональні пастки сфери освіти, інституціоналізація інтелектуальних послуг.

JEL Classification: I1, I2.

Постановка проблеми. У сучасний період кризовий стан національної економіки, з одного боку, характеризується негативною динамікою сфери інтелектуальних послуг, а з другого — обумовлює її певні структурні трансформації та актуалізує пошук нових форм і напрямів інтелектуальної послугової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна криза сфери інтелектуальних послуг не отримала ще ґрунтовного наукового аналізу, що актуалізує дослідження в цій сфері. Певні аспекти проблеми розкрито у працях Г. Гавриш, Ю. Забродіна, О. Марченко.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття антикризової ролі інтелектуальних послуг в умовах економічного спаду в Україні та обґрунтування напрямів її ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальні послуги — це професійні дії, ресурсну основу і зміст яких становлять спеціальні знання й інформація, а результатом є вигоди споживача послуг (індивідів, фірм, суспільства) від їх засвоєння і використання. Сучасна сфера інтелектуальних послуг представлена багатьма видами професійної інтелектуальної діяльності, серед яких послуги освітні, консалтингові, науково-технічні, охорони здоров'я.

Головні проблеми розвитку сфери інтелектуальних послуг у сучасних умовах в Україні можна об'єднати у дві взаємопов'язані групи.

Перша група — це проблеми подолання кризових явищ у цій сфері. Зараз інтелектуальні послуги потрапили у ситуацію збитковості, зростання ризику банкрутства, зменшення кількості працюючих, обсягу виробництва, падіння попиту (таблиця). Порівняно з 2013 р. у 2014 р. збитки у таких галузях сфери інтелектуальних послуг, як професійна, наукова і технічна діяльність зросли у 11,9 разів, охорона здоров'я і надання соціального захисту — у 7,9 разів. Збитки у цих галузях у період за січень-серпень 2015 р. дорівнювали відповідно 8898, 2 млн грн і 608,3 млн грн [1]. Значний спад ділової активності у цій сфері прогнозується і у другій половині 2015 р. У галузі професійної, наукової і технічної діяльності у III кварталі 2015 р. очікування організацій були такі: 1) зменшення кількості працюючих на 10 %; 2) зменшення обсягу попиту на 15 % [2].

Т а б л и ц я

**Динаміка галузей сфери
інтелектуальних послуг в Україні**

Показники Рік	Галузі сфери інтелектуальних послуг								
	Професійна, наукова та технічна діяльність			Освіта			Охорона здоров'я та надання соціального захисту		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	2013	2014	«+»/ «-», %	2013	2014	«+»/ «-», %	2013	2014	«+»/ «-», %
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	263,9	232,2	-12,0	24,9	20,6	-17,3	88,5	67,7	-23,5

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	152777,2	145645,5	-4,7	1786,8	1591,0	-11,0	9193,7	7509,4	-18,3
Чистий прибуток / збиток, млн грн	-8390,3	-100347,2	1196,0	91,0	62,5	-68,7	-149,7	-1185,3	791,8

Розраховано на основі джерел: [1; 3; 4].

Висока питома вага низькорентабельних і збиткових фірм і організацій, слабкий менеджмент, неефективне державне регулювання, маса гострих невирішених соціально-трудоових проблем — основні причини кризового стану сфери інтелектуальних послуг.

У період наростання невизначеності, нестабільності соціально-економічної ситуації актуалізується завдання з розробки комплексної програми ефективного антикризового управління інтелектуальними послугами, що повинна включати не тільки засоби запобігання кризовим явищам, але і більш глибокі перетворення технічної, маркетингової і кадрової політики, залучення необхідних інвестицій, забезпечення інноваційного розвитку. Вихід інтелектуальних послуг із кризи безпосередньо пов'язаний з діяльністю держави зі створення сприятливого інституціонального середовища інтелектуальної послугової діяльності.

Друга група — це проблеми, пов'язані з необхідністю підвищення ролі інтелектуальних послуг у розробці й реалізації антикризових програм на макро- і мікрорівні.

Криза загострює проблему подальшого реформування економіки, її структурного перетворення, визначення нових пріоритетів розвитку. Період економічних криз — це час не тільки важких випробувань, але і сприятливий для різних технологічних, економічних і соціальних нововведень. Звідси обґрунтованим слід вважати висновок про суттєву актуалізацію ролі інтелектуальних послуг як фактора соціально-економічного розвитку, зростання ефективності реалізації їх функцій: капіталоутворюючої, інноваційної, ретрансляційної.

Структурні перетворення економіки України повинні йти шляхом прискореного розвитку сфери інтелектуальних послуг, тому що це відповідає сучасним цивілізаційним тенденціям.

По-перше, суттєво зростає затребуваність із боку господарюючих суб'єктів консалтингових послуг насамперед з питань антикризового управління.

Під ефективним антикризовим управлінням ми розуміємо мінімізацію потенційного ризику функціонування підприємств і їх виходу із кризи з мінімальними втратами. У теперішній час антикризова діяльність є найважливішим завданням фахівців у сфері економічного консалтингу. З огляду на складність і багатоаспектність проявів сучасної кризи вважаємо за необхідне в рамках консалтингових послуг розробляти пакети заходів щодо попередження, пом'якшення і виходу із кризового стану економіки, підприємств, у тому числі і підприємств сфери послуг. На практиці при наданні консалтингових послуг з антикризового управління необхідно виходити з того, що в економіці функціонує безліч різних підприємств і організацій, що мають різну кризову історію:

- підприємства з низькою ефективністю діяльності в даний момент, що мають високу потребу в інтелектуальних послугах щодо відновлення і підвищення ефективності;

- неефективні підприємства і організації, які є перспективними з погляду здійснення структурної перебудови в процесі антикризового управління;

- неефективні підприємства й організації, закриттю яких перешкоджають певні соціальні і демографічні фактори.

Зараз цілком назріла потреба у розробці і впровадженні на підприємствах постійного фінансового моніторингу, здатного давати сигнали для коректування діяльності. Наприклад, для підприємств із низькою ефективністю, але значним потенціалом щодо її відновлення, антикризовий консалтинг повинен бути спрямований на виявлення, накопичення і всебічну реалізацію існуючих і створення нових можливостей подолання кризового стану. Варто підкреслити, що в антикризовій програмі цих підприємств повинні бути і заходи щодо залучення науково-технічних і освітніх послуг, оскільки відновлення ефективності передбачає спирання на інновації.

Стосовно підприємств, яким необхідна структурна перебудова, важливим є інвестиційний консалтинг, оскільки подолання кризи на базі оновлення структури бізнесу вимагає значних капіталовкладень. Якщо ж збереження неефективного підприємства необхідно з певних соціальних причин (робочі місця, соціальна стабільність у регіоні та ін.), консалтингові послуги повинні бути спрямовані на пошук ефективного власника, спроможного розв'язати зазначені проблеми.

Слід підкреслити, що в умовах реформування економіки для суб'єктів господарювання важливим є використання консалтингових послуг на всіх фазах їх життєвого циклу, а не тільки у період кризи. За класифікацією О. С. Марченко, відповідно до характеру проблем ведення бізнесу на різних фазах життєвого циклу підприємств видами консалтингу є такі:

- фаза заснування — проектуючий консалтинг;
- фази зростання і зрілості — перетворюючий консалтинг;
- фаза спаду — антикризовий та компенсуючий консалтинг [5, с. 118–119].

Використання послуг зазначених видів консалтингу забезпечить ефективну адаптацію підприємств до нових умов господарювання.

По-друге, актуалізуються науково-технічні послуги, оскільки реальний вихід з економічної кризи пов'язаний з розробкою, впровадженням і поширенням нових технологій, заснованих на мікроелектроніці, з розвитком нанотехнологій, біотехнологій, більш чистих джерел енергії. Зараз реалізація інноваційного потенціалу науково-технічних послуг — найважливіший напрям подолання кризи, формування інноваційної моделі економічного розвитку.

По-третє, суперечливий вплив економічної кризи виявився у тому, що, з одного боку, найбільш уразливим є людський фактор (збільшення безробіття, зменшення доходів, крах кар'єри, втрата перспективи, вимушені міграція та ін.), а, з другого боку, вихід з неї можливий тільки тоді, якщо спиратися саме на креативність, компетентність, мобільність, солідарність людей як носіїв знань та здібностей, необхідних для подолання кризових явищ та розбудови нової економіки. У зв'язку з цим значно актуалізується капіталоутворююча роль інтелектуальних послуг.

Інтелектуальні послуги — це «капіталоутворюючі послуги, що виступають інституційними джерелами нагромадження людського капіталу індивіда, інтелектуального капіталу фірми, людського й інтелектуального потенціалу суспільства» [6, с. 72]. В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015–2016 рр. та механізми їх мінімізації» підкреслено, що ризики втрати людського капіталу на середньо- та довгострокову перспективу загострюватимуться. Так, за прогнозами Economist Intelligence Україна входить до 5 країн світу (після Японії, Німеччини, Таїланду, Південної Кореї), які найбільше втратять у робочій силі на довгострокову перспективу до 2050 р. [7].

Ефективна реалізація антикризової ролі інтелектуальних послуг у сучасних умовах потребує подолання інституціональних пасток, притаманних цій суспільній сфері. Як справедливо зазначає І. Агапова, головну роль у процесі

виходу з інституціональних пасток повинна відіграти держава, оскільки жоден інший агент не здатний приймати ефективні довгострокові рішення. Ні менеджери, ні колективи підприємств, ні приватні підприємці не володіють владою [8, с. 234]. Розглянемо напрями інституціоналізації інтелектуальних послуг з метою посилення їх капіталоутворюючої, антикризової ролі на прикладі освіти.

У сучасний період кризовий стан сфери освіти, обумовлений багатьма чинниками, характеризується і поглиблюється інституційною пасткою «неефективних інвесторів», коли жоден з можливих інвесторів у освітні послуги — індивід, фірма, держава не забезпечують ефективної реалізації їх капіталоутворюючої й інноваційної функцій. Інституціональною пасткою сфери освіти є також «тіньова освіта» як наслідок оцінки освітніх послуг як специфічного блага, одержання якого базується на різних формах формальної і неформальної оплати і додаткових стимулів. Причиною пасток «неефективних інвесторів», «тіньової освіти» є ціннісна розбіжність (ціннісний конфлікт), наслідком якого виступає перевага короткострокових кон'юнктурних цілей суб'єктів виробництва і споживання освітніх послуг над довгостроковими цілями соціально-економічного розвитку на інноваційній основі. Важливо підкреслити, що ціннісна розбіжність властива й іншим інтелектуальним послугам, оскільки культурна інерція, неефективність імпорту інститутів, неузгодженість формальних і неформальних норм, орієнтація на короткострокові кон'юнктурні цілі і відсутність довгострокової стратегії, неефективний інститут інвесторів і тінізація діяльності є загальними для цієї сфери ознаками сучасного етапу її розвитку.

Стосовно освіти в цій ситуації необхідно суттєво переглянути концепцію її державного фінансування, зокрема вищої школи в напрямі значного збільшення фінансової підтримки осіб, що навчаються, у формі державних грантів, персональних стипендій, кредитів, що передбачають при виконанні певних умов їх повне або часткове списання. Державна підтримка осіб, що навчаються, повинна бути пріоритетною порівняно з державним фінансуванням навчальних місць (державним замовленням), які організації освіти, що пропонують певні види освітніх послуг, повинні створювати самостійно відповідно до довгострокових національних і регіональних програм підготовки фахівців, орієнтованих на досягнення цілей інноваційного соціально-економічного розвитку. На наш погляд, система державної фінансової підтримки тих, хто навчається — найважливіший інститут сфери освітніх послуг, створення якого виступає фактором, що сприяє ефективній реалізації антикризової ролі інтелектуальних послуг у сучасних умовах.

Не менш важливим є створення державою дієвого правового поля формування і використання недержавних джерел фінансової підтримки осіб, що навчаються, наприклад, з боку бізнесу, громадських організацій та ін. Держава повинна виступити каталізатором формування інституту бізнес- і громадської підтримки (насамперед, фінансової) осіб, що навчаються. Важливим напрямом формування державою інституційного середовища освіти є також забезпечення ефективної діяльності недержавних некомерційних організацій, що надають інтелектуальні послуги.

Необхідно також створити систему державної, бізнес- і громадської підтримки працевлаштування випускників вищої школи, що буде перешкоджати як їх депрофесіоналізації, так і девальвації освіти.

Нагально необхідним є також створення інституту державного (вертикального) і громадського (горизонтального) контролю якості освітніх послуг, що буде сприяти реалізації права всіх інвесторів в освіту (індивіда, бізнесу, держави) на одержання інтелектуального продукту, що відповідає вимогам економіки знань. Недостатньо впровадити нові формальні норми, необхідно створити діючі механізми контролю і примусу до їх виконання. В іншому випадку «формальні інститути відразу проростають неформальними відносинами й особистими зв'язками, у результаті втрачаючи спроможність бути загальнозначущими “правилами гри”» [8, с. 235].

Відсутність зазначених інститутів призводить до неформальної інституціоналізації освітніх послуг, наслідком якої є інституціональні пастки неефективних інвесторів в освіту і тіньових схем отримання освітніх послуг.

Необхідні також системні державні заходи, спрямовані на подолання існуючої в цей час автаркії освіти, насамперед вищої школи, від науки й інноваційної діяльності. Одним із організаційних факторів інтеграції науки, освіти, виробництва є реалізація мережевого принципу організації діяльності у сфері інтелектуальних послуг, зокрема, формування міжгалузевих інноваційних мереж.

Висновки. Таким чином, у сфері освіти подолання кризи, неузгодженості формальних і неформальних норм, що породжує інституціональні пастки «неефективних інвесторів» і «тіньової освіти» диктує необхідність створення державою ефективною правовою бази формування і функціонування інститутів, що забезпечують реалізацію антикризової ролі освітніх послуг і інтелектуальних послуг у цілому:

– інституту державної, бізнес- і громадської фінансової підтримки осіб, що навчаються;

– інституту державної, бізнес- і громадської підтримки працевлаштування випускників вищої школи за фахом;

– інституту державної підтримки діяльності недержавних некомерційних організацій, що надають освітні послуги;

– інституту державного і громадського контролю якості освітніх послуг.

Формування зазначених інститутів дозволить подолати суперечності формальних і неформальних норм, що становлять інституціональне середовище сфери освіти. Тому державні заходи для їх формування і розвитку виступають найважливішим фактором як подолання сучасної кризи інтелектуальних послуг, так і підвищення ефективності реалізації їх антикризової ролі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Очікування підприємств сфери послуг у III кв. 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Кількість зайнятих працівників на підприємствах за їх розмірами за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Марченко О. С. Консалтингові ресурси національних інноваційних систем. Економіко-теоретичний аналіз / О. С. Марченко. – Х. : Право, 2008. – 280 с.
6. Марченко О. С. Національні інноваційні системи як інтегратор знань / О. С. Марченко, О. В. Ярмак. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 212 с.
7. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015–2016 рр. та механізми їх мінімізації. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozul-bab4e.pdf.
8. Агапова И. И. Институциональная экономика : учеб. пособие / И. И. Агапова. – М. : Экономистъ, 2006. – 254 с.

REFERENCES

1. Chystyi prybutok (zbytok) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diyalnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Ochikuvannia pidpriemstv sfery posluh u III kv. 2015 r. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Kilkist zainiatykh pratsivnykiv na pidpriemstvakh za yikh rozmiramy za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, posluh) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Marchenko O. S. (2008). Konsal'tynhovi resursy natsionalnykh innovatsiinykh system. Ekonomiko-teoretychnyi analiz. Kharkiv: «Pravo».
6. Marchenko O. S., Yarmak O. V. Natsionalni innovatsiini systemy yak intehrator znan. Kharkiv. VD «INZhEK».

7. Ryzyky i zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy u 2015-2016 rr. ta mekhanizmy yikh minimizatsii. Analitychna zapyska. Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf
8. Ahapova Y.Y. (2006). Ynstytutsyonalnaia ekonomyka : ucheb. posob. M. Ekonomysty.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2015

О. В. ЯРМАК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории и международной экономики Харьковского финансового института Украинского государственного университета финансов и международной экономики

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ УСЛУГИ: ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Раскрыты взаимосвязанные проблемы развития интеллектуальных услуг в условиях кризисных явлений: спад деловой активности и актуализация их антикризисной роли. Определены институциональные ловушки образовательных услуг. Обоснованы направления институционализации интеллектуальных услуг с целью повышения эффективности реализации их капиталообразующей и инновационной функций.

Ключевые слова: интеллектуальные услуги, антикризисная роль интеллектуальных услуг, институциональные ловушки в сфере образования, институционализация интеллектуальных услуг.

O. V. YARMAK

PhD. (Economics), associate professor, associate professor of the Department of Economic Theory and International Economy, Kharkiv Institute of Finance of Ukrainian State University of Finance and International Trade

INTELLECTUAL SERVICES: PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Problem setting. In the current period, on the one hand, negative dynamics of the field of intellectual services is inherent to the crisis position of the national economy. On the other hand, the crisis position stipulates particular structural transformations of the economy and actualizes the search for new forms and directions of the activity concerning intellectual servicing.

Recent research and publications analysis. The modern crisis of the field of intellectual services has not been yet thoroughly analyzed. This fact actualizes research in this field. Scientific papers of H. Havrysh, Yu. Zabrodina, and O. Marchenko consider certain aspects of the problem.

Paper objective. The article objective is to indicate the anti-crisis role of intellectual services under conditions of the economic recession in Ukraine and to substantiate directions of its effective realization.

Paper main body. The main problems of development of the field of intellectual services under modern conditions in Ukraine can be divided into two interrelated groups: the first one is problems of overcoming crisis events in this field; the second one is problems related to necessity of increase of the intellectual service role in development and realization of anti-crisis programs at micro and macro levels.

Conclusions of the research. In the educational field, overcoming the crisis and non-concordance of formal and informal norms, which cause institutional traps of «ineffective investors» and «underground education», dictate the necessity of creation of the effective legal basis for formation and functioning of institutions that provide realization of the anti-crisis role of educational services and intellectual services in general. These institutions are as follows:

- an institution of public, business, and civil financial support of studying persons;
- an institution of public, business, and civil financial support of employment of higher educational establishments' graduates according to their profession;
- an institution of public support of the activity of non-public and non-commercial organizations providing educational services;
- an institution of public and civil controlling quality of educational services.

Public measures of formation and development of an institutional environment of intellectual services are the most important factor of overcoming the modern crisis in this field as well as enhancement of efficiency of realization of their anti-crisis role.

Short Abstract for an article

Abstract. The author has indicated interrelated problems of development of intellectual services under conditions of crisis events, i.e. decline of the business activity and actualization of their anti-crisis role. The article determines institutional traps of educational services. The author substantiates directions of institutionalization of the intellectual services in order to enhance effectiveness of realization of their innovative function and a function aimed at creation of capital.

Key words: intellectual services, anti-crisis role of intellectual services, institutional traps of an educational field, institutionalization of intellectual services.